

TEBBET SÛRESİNİN KRONOLOJİK TERTİPTEKİ YERİNE DAİR FARKLI BİR GÖRÜŞÜN TAHLİLİ

Bayram AYHAN*

Öz

Tefsir, hadis ve siyer eserlerinin birçoğu, Tebbet suresinin gizli davetin sona erip, aleni davetin başladığı zamanın ilk metinlerinden olduğunu ifade ederler. Kaynakların ifadesine göre Hz. Peygamber'e Şuarâ suresinin: "Yakın akrabaları uyar" (26/214) ayeti inince, Safa tepesine çıkar ve orada bulunan kabilelere hitap ederek, kendisinin peygamber olduğunu söyler. Her ne kadar rivayetler bu yönde ise de, kronolojik tefsirin temsilcilerinden olan Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010) Tebbet suresinin nüzûlüne dair zikredilenlere katılmamıştır. Ona göre Tebbet suresinin Şuarâ sûresinin söz konusu ayetini müteakip gizli daveti başlatmış olma bağlamında dile getirilmesi doğru değildir. Müfessire göre Tebbet suresinin iniş zamanı ile Şuara suresinin zikredilen ayeti arasında zaman farkı vardır. Ayrıca muhteva ve üslup itibarıyla da sureler birbirine uymamaktadırlar. Müfessir Câbirî, ayrıca çoğunluğun kanaatine muhalif bir şekilde Tebbet suresinin erken dönemde inmiş olması gerektiğini ifade eder. Müfessire göre Tebbet sûresi Kur'an-ı Kerim'in üçüncü sırada inen metni olabilir. Müfessirin bu kanaati başka kimseler tarafından dile getirilmiş değildir. Bu makalede zikri geçen müfessirin kanaatleri ele alınacak ve tutarlı olup olmadıkları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tebbet sûresi, nüzûl, gizli davet, aleni davet, kronolojik tertip.

Evaluation of A Different Opinion on the Place of Surah al-Masad in the Chronological Order

Abstract

Most of the interpretation, hadith and sira works expresses that the Sura al-Masad from the first texts of the explicit invitation revealed at the end of the implicit invitation. According to the resources as the verses of surah ash-Shuara ordered him: "And warn thy tribe of near kindred" (26/214) he climbs Safa hill and says that he is a prophet. Although in this way the narrations, Muammad Âbid el-Câbirî, the representative of the chronological commentary, has not

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, byrmayhan@hotmail.com.

attended those mentioned on the revelation of the surah. According to him, the surah be evaluated in the context of implicit and explicit invitation is incorrect. According to the interpreter there is time difference between the length of time the revelation of the Surah al-Masad and the verses of the surah ash-Shu'ara. Further, they do not fit with each other in terms of content and style. Further, contrary to the opinion of majority interpreter Câbirî expresses that the surah al-Masad should have revealed at an early stage. For him, the surah al-Masad can be in the third text of the Holy Quran. Commentator's this conviction has not been expressed by anyone else. In this article it will discuss the conclusions of the commentators and they will be examined whether they are consistent or not.

Key Words: Surah al-Masad, the descent, the implicit invitation, chronological order, the explicit invitation.

Giriş

Kur'an-ı Ker m'in ilk inen s relerinde bazı kişiler ismi zikredilmeden eleştirilmişlerdir. Kronolojik tefsirin ilk temsilcisi sayılan Muhammed  zzet Derveze¹ ( . 1984) takriben bisetin ikinci-dördüncü yılları arasına tekabül eden vahiy metinlerinin muhtevasının bu meyanda olduğunu ifade etmiştir. Müfessire göre ilk inen vahiy metinleri olan Alak, Müddessir, Müzzemmil vb. s relerin ikinci bölümleri de bu dönemde inmiştir. Önceleri remizlerle şahıs eleştirisi yapan Kur'ân, süreç ilerledikçe üslubunu sertleştirmiş, zamanla kişilerin yanı sıra müşriklerin Allah'a eş koştuğu ilahları da benzer bir üslup ile eleştirmiştir.²

S reler bir bütün olarak değerlendirildiği taktirde, Kur'ân'in eleştirdiği ilk kişi kronolojik sıralamada ilk sırada yer alan³ Alak

¹ Mesut Okumuş, *Kur'ân'in Kronolojik Okunuğu, Muhammed  zzet Derveze  rneği*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009, s. 31-32.

² Muhammed  zzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis: Tertibu's-S ver Hasebe'n-Nuz l*, Dâru l hy i'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire, 1383, c. I, s. 494-495.

³ Kronolojik olarak Kur'ân'in ilk inen s resinin hangisi olması gerektiği hususunda  c görüş vardır. İlk görüşe ve çoğunluğa göre Alak s resinin ilk beş ayeti ilk inen vahiy muhtevasıdır. İkinci kanaate göre Müddessir s resinin ilk beş ayeti ilk inen vahiy metinleridir. M elliflere göre Müddessir s resinin evveliyeti "fetret-i vahye" m teakiptir. Yani Müddessir s resi fetret-i vahiyden sonra inen ilk s redir. Diğer görüşe göre F tiha s resi Kur'ân'in ilk inen vahiy metnidir. Bir kısım müellife göre F tiha s resi tümüyle inen ilk s re olup, nuz l  başlatması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu husustaki ihtilaflara dair tafsilatlı bilgi için bkz; Celaledd n es-

sûresinde karşımıza çıkar. Müfessirlerin çoğunluğuna göre, Kur'ân-ı Kerim'in ilk inen sûresi olan Alak sûresinde⁴ Allah'ın: “*Sen, namaz kılan kulu bundan menedeni gördün mü?*”⁵ ayetinde eleştirdiği kişi Ebu Cehil'dir.⁶ Yine Kur'an-ı Kerim'in ilk inen sûrelerinden olan Müddessir sûresinin on birinci ayetinden yirmi altıncı ayetine kadar olan bölümde isim verilmeden bir şahsın eleştirisi vardır. Müfessirler, ismi verilmeyen bu kişinin Velîd b. Muğire el-Mahzûmî olduğunu ifade etmişlerdir.⁷

Yukarıda zikri geçen her iki sûredeki şahıslar isim verilmeden eleştirildiği halde Tebbet sûresinde Peygamberimizin amcası olan Ebu Leheb künyesi zikredilerek⁸ eleştirilmiştir. Mamafih bu sûre İslam'a

Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 2002, c. I, s. 59-62.

⁴ Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. III, s. 500-501; İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, thk. Ahmed Ferid el-Mezdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, c. I, s. 168-169; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmûrî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1990, c. I, s. 264; Ebu Zekerriya el-Ferrâ, *Maâni'l-Kur'an li'l-Ferrâ*, thk. Ahmed Yusuf Necâfî, Daru'l-Mısıriyye li't-Te'lif, ty., c. III, 278; Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-Azamî, Mektebetu'l-İslami, Beyrut, 1972, c. V, 217; Abdurrezzak, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1989, c. II, s. 383-384; Ebu Dâvud et-Tayâlisî, *Müsnedu Ebu Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Beyrut, 1999, c. III, s. 76; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2006, Bed'u'l-Vahy, 1/3; Kitâbu't-Tefsîr, 96; Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru'l-Hadis, Beyrut, 1991, İman, 1/7; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, Kahire, 2001, c. XXIV, s. 528; Ebu İshak ez-Zeccâc, *Maâni'l-Kur'ân ve İrâbuhû*, thk. Abdulcelil Şulbî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, c. V, s. 345; Ebu Mansur Muhammed el-Mâtûrîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basillûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, c. X, s. 578; Muhammed bin Ahmed İbn Cüzeyy, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. II, s. 589; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve ve Marifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa'*, thk. Abdulmuti Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1988, c. II, s. 135; Muhammed İzzeddin İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, thk. Ebu Sayyeb el-Keramî, Beytu'l-Efkari'd-Duveliyye, Beyrut, ty., s. 201; Ebu'l-Fidâ, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasati'l-Arabiyye, Lübnan, 1997, c. IV, s. 5.

⁵ el-Alak, 96/9-10.

⁶ Mukâtil, *Tefsir*, III, s. 501; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 213, 278; Abdurrezzak, *Tefsir*, II, s. 336; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, s. 529-530; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, s. 345.

⁷ Mukatil, *Tefsir*, III, 414; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 200; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, s. 422; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azim*, thk. Muhammed es-Sellâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, Riyâd, 1997, c. VIII, 267; Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu Hicr li'l-Buhûs, Kahire, 2004, c. XV, s. 70.

⁸ Asıl ismi Abduluzza b. Abdulmuttalib olan bu şahıs, künyesi ile meşhur olduğu için Kur'ân künyesini zikrederek eleştirmiştir. Zemahşerî (ö. 538/1144)'ye göre meşhur

muhالیf olan bir kişinin bizzat ismiyle eleştirildiği tek sûredir. Çoğu müfessire göre Peygamberimizin (a.s) amcası olması hasebiyle O'na (a.s) fazlasıyla yardım etmesi gerekirken, en çok kötülüğu yapan kişilerden olan Ebu Leheb, Kur'ân tarafından bizzat yerilmek suretiyle ibret vesikası yapılmıştır.⁹ Bazı müfessirler Ebu Leheb'in iman etmeyeceğini önceden bildiren bu sûreyi Kur'an'ın geleceğe dair bir haberi olarak değerlendirmiş ve bunu mucizevi bir söylem olarak telakki etmişlerdir.¹⁰

Bu makalenin amacı, kronolojik tefsirin temsilcilerinden olan Muhammed Âbid el-Câbirî'nin (ö. 2010) Tebbet sûresinin kronolojik sıralamada nerede olması gerektiğine dair kanaatini ve bu kanaatin doğruluğunu irdelemektir. Klasik kaynaklarımızın neredeyse tümü bu sureyi ilk inen vahiy metinleri arasında beşinci veya altıncı sırada zikretmişlerdir. Yine kaynaklarımız Hz. Peygamber'in (a.s) üç yıllık gizli davetinden sonra bu surenin indiğini, dolayısıyla üçüncü yılda inen sureler arasında olması gerektiğini beyan etmişlerdir. Müfessir Câbirî ise bu sûrenin ilk inen vahiy metinleri sıralamasında üçüncü sırada olması gerektiği kanaatindedir. Müfessire göre sûrenin gizli davetten sonra inmiş olması gibi bir durum söz konusu değildir. Sûre takriben iki buçuk yıl süren fetret-i vahiyden sonra inmiştir. Bize göre Tebbet sûresi Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber (a.s) ile sulh ümitlerini kaybettikleri Kâfirûn sûresi ve benzer sûrelerin indiği üçüncü yılda inmiş olmalıdır. Bu dönemde inen vahiy metinlerinin genel karakteristiği muhatapları açıkça yermektir. Hz. Peygamber'in amcası olmasına rağmen asabiyet gibi köklü bir yapının gereklerini bile yerine getirmeyen Ebu Leheb'in açıkça yerilmesi de bu döneme tekabül etmiştir.

1. Nüzûl Zamanı

Kaynakların çoğunun beyanatına göre, Hz. Peygamber (a.s) bisetten sonra üç yıl kendisine emredilenleri gizli olarak tebliğ etmiş,

olan ile zikretmek daha dikkat çekici ve etkili olacağı için, künye ismin yerine tercih edilmiştir. Bkz; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekvali fi Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Abdulmevcud, Mektebetu'l-Abikan, Riyâd, 1998, c. VI, s. 456.

⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVI, 715-716; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 456-457; Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hadâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Daru'l-Kelami't-Tayyib, Beyrut, 1997, c. III, s. 692; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr, Lübnan, 1981, c. XXXII, s. 177.

¹⁰ Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, X, s. 643-644; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, s. 180.

üçüncü yıldan sonra bunu açıktan yapmaya başlamıştır.¹¹ Siyer ve tefsir kaynaklarımızın ifade ettiğine göre gizli davet dönemi olarak telakki edilen bu süreden sonra Şuara sûresindeki: “وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ” “*Yakın akrabaları uyar*”¹² ve Hicr sûresindeki “فَأَصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ وَ أُعْرَضُ عَنِ الْمُشْرِكِينَ” “*Şimdi sen, her ne ile emrolunuyorsan onu açıkça söyle ve müşriklere aldırma*”¹³ ayetleri inmiş ve bu ayetler Hz. Peygamber’in (a.s) açıktan davetini başlatmıştır.¹⁴

Tebbet sûresinin sebep-i nüzûlü olarak zikredilen birkaç rivayetten ilkinde göre: “*Yakın akrabaları uyar*”¹⁵ ayeti indikten sonra Hz. Peygamber Safa tepesine çıkar ve: “Size şu vadide baskın yapacak bir atlı düşman bölüğünün olduğunu haber versem, bana inanır mısınız?, der. Onlar da: “Biz senden doğrudan başka bir şey duymadık,” derler. Hz. Peygamber (a.s) onlara şöyle der: “Öyleyse ben sizi karşılaştığınız azap konusunda uyarıyorum.” Bunun üzerine Ebu Leheb: “Kahrolası, bunun için mi bizi topladın?” şeklinde hakaret eder ve akabinde bu sûre nâzil olur.¹⁶ Bu rivayetin farklı bir versiyonunda Hz. Peygamber kabilelere ismen hitap ederek (Ey Haşimoğulları, Ey Abdumuttaliboğulları, Ey Fihroğulları...) onlara inzarda bulunur ve peygamberliğini açıkça ilan eder.¹⁷ Diğer

¹¹ İbn Şihâb ez-Zühri, el-Meğâzi'n-Nebeviyye, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1981, s. 44-45; İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 188; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, s. 295-296; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, eş-Şirketu'd-Düveliyye li't-Tab', Kahire, 2001, c. I, s. 169-170; İbn Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk: Târihu't-Taberî*, thk. Ebu'l-Fadl İbrâhim, Dâru'l-Maârif, Kahire, ty., c. II, s. 318; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, s. 205; Ebu Ömer İbn Abdilberr, *ed-Dürrer fi'l-Meğâzi ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Maârif, Beyrut, 1982, s. 36; Ebu Muhammed İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser Fî Funûni'l-Meğâzi ve's-Semâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-Hadrâvî, Dâru İbn Kesir, Beyrut, ty., c. I, s. 188; Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cil, Beyrut, 2005, c. II, s. 318.

¹² eş-Şuârâ, 26/214.

¹³ el-Hicr, 15/94.

¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s. 715-716; Ebu'l-Hasan el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdumarsud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, c. V, s. 468; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, s. 691; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VII, s. 514; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XV, s. 734-735; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus, 1984, c. XXX, s. 599-600; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 495; Molla Huveş ed-Deyrezûrî, *Tefsîru Beyâni'l-Maânî*, Matbaatu't-Terakkî, Dımaşk, 1965, c. I, s. 120; Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, c. II, s. 318.

¹⁵ eş-Şuârâ, 26/124.

¹⁶ Buhârî, *es-Sahîh*, Kitâbu't-Tefsîr, 96; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s. 715-716; Vâhidî, *el-Vasît*, V, s. 468; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, s. 691; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VII, s. 514; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XV, s. 734-735; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, s. 599-600; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 495; Deyrezûrî, *Tefsîru Beyâni'l-Maânî*, I, s. 120.

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s. 716-717.

rivayete göre, Ebu Leheb Hz. Peygamber'e (a.s): "İman edersem bana (karşılık olarak) ne var?" diye sorar. Hz. Peygamber (a.s) de ona: "Diğer müslümanlara ne varsa, sana da o var," der ve Ebu Leheb cevaben: "Benimle başkalarını eşit tutan dine yazıklar olsun" diye karşılık verir, bunun üzerine de bu sûre iner.¹⁸

Alenî daveti başlattığı ifade edilen ayetler bağlamında zikredilen diğer rivayete göre, Hz. Peygamber (a.s) bu ayetler indikten sonra ne yapacağını bilmez bir halde iken, halaları onun bu halini görür ve onu teselli ederler. Ebu Leheb hariç tüm yakın akrabalarını çağırmasını ve durumu onlara arz etmelerini söylerler. O (a.s) da denileni yapar ve yakın akrabalarını çağırır. Bu toplantıya Ebu Leheb gelir ve toplantıyı sabote eder.¹⁹ Hz. Peygamber (a.s)'in, o güne kadar hiç kimsenin dile getirmediği şeylerden bahsettiğini ve atalarının dinini değiştirmeye kalkıştığını söyleyerek, O'nun (a.s) atalarına saygısızlık yaptığını ifade eder. Ebu Leheb'in bu ifadeleri ile amacı, hem Hz. Peygamber (a.s) hem de o anda mecliste bulunanlar üzerinde bir etki bırakmaktır. Çünkü işin içerisine "atalar" ve "ataların dininin" katılması muhataplar üzerinde daha çok etki oluşturabilirdi.²⁰ Hz. Peygamber (a.s) bu toplantıda bir şey söylemez ve başka bir zaman aynı kişileri tekrar toplar. Bu sefer Ebu Leheb gelmemiştir. Hz. Peygamber ikinci toplantıda akrabalarına kendisinin peygamber olarak seçilmiş olduğunu ve Allah'tan başka ilah olmadığını söyler.²¹

Her ne kadar Tebbet sûresinin Şuarâ sûresindeki aleni davet emrinden sonra indiği ifade edilmişse de, Muhammed Âbid el-Câbiri (ö. 2010) ve Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984), Şuarâ sûresindeki ayetin siyak ve sibakından²² koparılmak suretiyle değerlendirildiğini

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, s. 716-717; Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru lhyâit-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ty., c. XXX, s. 260; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 497.

¹⁹ İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 188-189.

²⁰ Kur'ân-ı Kerim'in Mekke dönemindeki muhatapları en çok eleştirdiği konuların başında "babalarını/atalarını sorgusuz taklit etmeleri" olgusu gelmektedir. Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, c. I, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011, s. 406; Ataları taklit ve ululama sadece o dönemin değil, önceki peygamberlerin muhatap olduğu kavimlerin de problemidir. Ayetler için bkz; el-A'râf, 7/70, 71; Hûd, 11/26, 87; İbrahim, 14/10; Yûsuf, 12/40; el-Enbiyâ, 21/54; el-Mu'minûn, 23/83; eş-Şuarâ, 26/76.

²¹ İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 189; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, s. 205.

²² Şuarâ sûresindeki ayet siyak ve sibakı ile şöyledir: "O'nu (Kur'ân'ı) şeytanlar indirmedir. Bu onlara düşmez; zaten güçleri de yetmez. Şüphesiz onlar, vahyi

söylemişlerdir.²³ Derveze, ayetin siyak ve sibakı göz önünde bulundurulduğunda, bu ayetin Tebbet sûresinin öncesine alınamayacağını ifade eder. Zira hem Şuarâ sûresi ve hem de Hicr sûresi²⁴ dönem olarak Habeşistan hicretinden önceki veya hemen sonraki dönemin vahiy metinleridir. Sözü geçen ayetler de o döneme tetabuk etmektedirler. Tebbet sûresi ise ilk yılda inen vahiy metinlerindedir.²⁵

Derveze'ye göre ilk vahiy metinlerinin ikinci bölümleri, farklı tipteki kişilerin iddia ve ithamlarına cevap vermekte ve bazen de ağır bir üslupla muhatapları eleştirmektedir.²⁶ Yine nüzülü takriben ikinci yıla tekabül eden ayetler, Hz. Peygamber (a.s)'e inanmayan muhatapları güzelce terk etmesini ve söylediklerine sabretmesini söylemektedir.²⁷ Bu söylemlerin yanı sıra muhataplara mantiki cevapların da verilmiş olduğu gözden kaçmamaktadır.²⁸ Bu demektir ki, Hz. Peygamber'in (a.s) tebliğinin hiçbir döneminde gizli davet dönemi olmamıştır. Rivayetlerin bize aktardığı şeylerin çoğu münferit birkaç vakadır. Hz. Peygamber'in (a.s) dışarıda dikkat çekecek şekilde ibadet edilmesine müspet yaklaşmamasının sebebi gizli davetten dolayı değil; daha çok zayıf insanlardan oluşan yeni müslümanların başına bir şeyler gelmesinden korkmasıdır.²⁹

Derveze, Şuarâ ve Tebbet sûreleri arasındaki usul ve muhteva uyumsuzluğuna ilaveten, ilk vahiy metinlerinden başlamak üzere hiçbir dönemde gizli davetin olmadığını ve olamayacağını ifade etmiştir. Bu

işitmekten uzak tutulmuşlardır. O halde sakın Allah ile beraber başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra azap edilenlerden olursun! Yakın akrabaları uyar. Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım. Sen O mutlak galip ve engin merhamet sahibine güvenip dayan. O ki, namaza kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenler arasında dolaşmanı da görüyor. Çünkü her şeyi işiten, her şeyi bilen O'dur." eş-Şuarâ, 26/210-220.

²³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 494-495; Câbiri, *Medhal ile'l-Kur'ân: el-Cüz'ül-Evvel fi't-Ta'rif bi'l-Kur'ân*, Merkezi Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, Beyrut, 2001, s. 252-254.

²⁴ Hicr suresindeki ayetin siyak ve sibakı da şöyledir: "*Rabbın hakkı için, yaptıklarından dolayı, mutlaka onların hepsini sorguya çekeceğiz. Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir! (Seninle) alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Onlar Allah ile beraber başka bir tanrı edinenlerdir. (Kimin doğru olduğunu) yakında bilecekler! Onların söyledikleri şeyler yüzünden senin canının sıkıldığını da andolsun biliyoruz.*" el-Hicr, 15/92-97.

²⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 494-495; Ayrıca bkz.: Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. XI, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, s. 167-168.

²⁶ el-Müddessir, 74/10-25.

²⁷ el-Müzzemmil, 73/10.

²⁸ el-Kalem, 68/34-41.

²⁹ Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 24-30.

kanaatini Müzzemmil sûresinin onuncu ayetinin³⁰ tefsirinde şöyle dile getirir: “İnkârcılardan ayrılmasının emredilmesi, onları tamamen kendi hallerine bırakması anlamına gelmez. Çünkü bu, davette devamlılığı gerektiren Rasul’ün risâletinin tabiatına aykırıdır. Bu ayet, davete çok katı ve sert bir karşılık verme ihtimali olanlardan uzak durmasını ve onlarla ilişkisini iyi tutmasını tavsiye etmekle birlikte, iman etme ihtimali olanlara tebliğ yapılımasını vurgulamaktadır.”³¹

Muhammed Âbid el-Câbirî de aleni davete mesnet edinilen Şuarâ sûresindeki ayetlerin indiği dönem ile Tebbet sûresinin indiği dönemin birbirinden uzak olduğunu ifade ettikten sonra Şuara sûresindeki ayetin kastının “aleni davet” olmadığını; zaten ayetin indiği dönemde aleni davetin başladığını belirtir.³² Câbirî’ye göre “yakın akrabaları uyar” ayetinin kastı, yöntemini değiştirmesi ve tebliğini artık dışarıya -Mekke dışındaki kabilelere (Hz. Peygamber (a.s)’in anne tarafından akrabalarının Medine’de oldukları malumdur)- açmasıdır. Çünkü Mekke ahalisi artık bu işe destek olmayacağını açıkça izhar etmiştir.³³

Müfessir Mustafa el-Merâğî (ö. 1945) Derveze ve Câbirî’nin kanaatine muarız bir şekilde tebliğin aşamalarının gizliden aleniye doğru seyretmesinin, tebliğin doğasında var olduğunu ifade eder. Müfessir buna delil olarak da Nuh sûresinden örnekler verir ve Hz. Nuh’un kavmini önce gizli olarak, sonra aleni olarak davet ettiğini söyler.³⁴ Fakat ayetlerin sıralaması müfessirin bu kanaati ile tenakuz arz etmektedir, şöyle ki: “(Sonra Nuh:) Rabbim! dedi, doğrusu ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. Fakat benim davetim, ancak kaçmalarını arttırdı. Gerçekten de, (imana gelmeleri ve böylece) günahlarını bağışlaman için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, (beni görmemek için) elbiselerine büründüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler. Sonra, ben kendilerine haykırarak davette bulundum. Sonra, onlarla hem açıktan açığa hem

³⁰ Ayetin lafzı ve anlamı şöyledir: “و اصبر على ما يقولون و اهرهم هجرا جميلا” “Onların dediklerine sabret ve onlardan güzelce ayrıl”. el-Müzzemmil, 73/10.

³¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 406-407.

³² Câbirî, *Medhal ile'l-Kur’ân*, s. 253; Câbirî, *Fehmü'l-Kur’âni'l-Hakîm: et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebe Tertîbi'n-Nüzûl*, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, Beyrut, 2008, c. I, s. 38-39.

³³ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur’ân*, s. 254; Câbirî, *Fehmu'l-Kur’ân*, c. I, s. 38-39.

³⁴ Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatu Mustafa el-Halebî, Mısır, 1946, c. XXIX, s. 82-83; Benzeri bir kanaat için bkz; Ahmet Önkâl, *Rasûlullah’ın İslam’a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012, s. 58-59.

de gizli gizli konuştuğum."³⁵ Zikredilen ayetlerde de görüldüğü üzere Hz. Nuh tebliğ yaparken gizliden aleniye şeklinde bir metot uygulamamıştır. Muhatapların durumuna göre farklı usullerle onları davet etmiştir. Dolayısıyla, söz konusu ayetlerden tebliğin önce gizli, sonra aleni yapıldığı gibi bir sonuç çıkarmaktansa; Hz. Nuh'un, inatçı kavmini doğru yola getirmek için kullandığı farklı tebliğ metotları denediğini ve bu iş için durmadan çırpındığı sonucuna varmak³⁶ daha makuldür.

Yukarıda ifade edilenlerden anladığımız kadarıyla, gizli davet denilen dönem, Hz. Peygamber'in daha çok samimi olduğu insanlara İslam'ı anlattığı bir dönemdir; hiçbir şey yapmadan oturduğu bir dönem değildir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'e (a.s) inanan insanların sayıca arttığı ve İslâm'ın insanların gündeminde ilk sırayı aldığı bir dönemdir. Gizli davet dönemi olarak isimlendirilmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in (a.s) ve ilk müslümanların tebliği çok samimi oldukları insanlar arasında yapmaları ve dışarıya henüz açılmanın olmadığı bir dönem olmasıdır.³⁷

Kaynakların bize aktardığına göre, Hz. Peygamber (a.s) ilk vahiyden sonra tebliğe başlamış ve Mekke'deki insanların çoğu Hz. Peygamber'in yeni bir din ile görevlendirildiğinden haberdar olmuşlardır. Yine, bu süre zarfında Hz. Hatice, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah gibi isimlerin iman ettiğini, evlerinde veya Mekke'nin vadilerinde saklanarak namaz kıldıklarını öğrenmekteyiz.³⁸ Dikkat çekici bir diğer husus, Hz. Peygamber'in (a.s) öğleden önce kıldığı bir namaz esnasında müşriklerin buna müdahil

³⁵ Nûh, 71/5-9.

³⁶ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, III. bs., Ankara, 2007, c. V, s. 465.

³⁷ Mehmet Azimli, müslümanların toplandığı ev olan Erkam'ın evinin Safa tepesinin yakınlarında ve etraftan görülebilen bir yerde olduğunu ifade ettikten sonra, tebliğin ilk yılında bile tamamen gizli bir durumdan bahsedebilmenin zor olduğunu vurgular. Oraya girip çıkanlar mutlaka biliniyor olmalıydılar fakat yine de onlar bu hususta teyakkuza elden bırakıyorlardı. Bu durumda, ilk üç yıllık süreçteki davetin gizliliğini daha çok bireysel planda, yakın akraba ve arkadaş çevresine tebliğde bulunulması şeklinde anlamak gerekir. Bkz; Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, s. 94-95; Ayrıca bkz; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 494; Sami Kiliçli, *Mekkâ Sûrelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitapla İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 116-117.

³⁸ İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 188; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 295-296; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, s. 169-170; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, II, s. 318.

olmamaları, fakat bu namaz dışında Kâbe’de herhangi bir namaz kılacak olduğu zaman Hz. Ali ve Zeyd b. Sâbit’in gözcülük yapmış olmasıdır.³⁹ Bu durumda, müşrikler Hz. Peygamber’in (a.s) başka namazlar kıldığını bilmektedirler. Hz. Peygamber’e (a.s) inanan insanların sayısının arttığından haberdar idiler. Önceleri alay ederlerken, sonraları hakaret etmeye ve işkenceye başladılar.⁴⁰

Kanaatimizce, Derveze’nin ifade ettiği üzere, müslümanlar tebliğin ilk dönemlerinde müşriklerin eziyetlerinden korunmak amacıyla kendilerini gizlemişlerdir. Hz. Peygamber (a.s) de müminlerin bu durumunu göz önünde bulundurarak bazı tedbirler almış olmalıdır. Nitekim söz konusu kişiler, tebliğin ilerleyen dönemlerinde aşikâr olmaya başlayınca ağır cezalara çarptırılmışlardır. Bu da Hz. Peygamber’in almış olduğu tedbirin ne kadar önemli ve yerinde olduğunun göstergesidir. Hz. Peygamber’in davetine icabet eden ve kabileleri tarafından kim olduğu sonradan anlaşılan bu insanlara verilen cezaların içerisinde en ağır olanı, asabiyetin en etkin cezası olan himayenin kaldırılması⁴¹ olmuştur. Bundan dolayı da bu insanlar, Mekke’de barınamayacakları için, Habeşistan’a hicret etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü asabiyet sisteminde bir insanın himayesinin kaldırılması demek, o kişinin ölüm fermanının ilanı demektir.⁴²

2. Kronolojik Tertipteki Yeri

Bu başlık altında önce klasik kaynaklarımızın sûrenin nerede olması gerektiğine dair beyanatını zikredeceğiz. Bilahare Câbirî’nin kanaatini ve bu kanaatine mesnet edindiği hususları ele alacağız.

1. Tebbet sûresi klasik nüzul tertiplerinin hemen tümünde ilk inen sûreler arasına konmuştur. Şehristânî ve Suyûtî’nin Hz. Ali’den

³⁹ Abdulkâdir el-Makrîzî, *İmtau’l-Esmâ Bima Li’n-Nebiyi Mine’l-Ahvâli ve’l-Emvali ve’l-Hafadati ve’l-Metâ’*, thk. Abdulhamid en-Nemîsî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, c. I, s. 17; Belâzûrî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, Dâru’l-Fikr, Lübnan, 1996, c. I, s. 113; İbnu’l-Esir, *el-Kâmil*, s. 205.

⁴⁰ Bkz; İbn Hişam, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I, s. 295-296; İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I, s. 169-170; Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, II, s. 318; İbnu’l-Esir, *el-Kâmil*, s. 205.

⁴¹ Nebi Bozkurt, “Eman”, DİA, c. 11, İstanbul, 1995, s. 75-77; Nebi Bozkurt, “Himaye”, DİA, c. 18, İstanbul, 1998, s. 56; Ahmet Önkâl, “Civâr”, DİA, c. 9, İstanbul, 1993, s. 34-35.

⁴² Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1971, c. IV, s. 33-34; Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2004, s. 7-8; Levent Öztürk, “İslam’ın Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, sayı: 1, Sakarya, 2001, s. 7-11.

naklettiği tertipte,⁴³ Câfer-i Sâdık (ö. 148/765)'tan aktarılan tertipte,⁴⁴ İbnu'd-Dureys (ö. 294/906) ve Mahmud Ramyar (ö. 1986)'ın İbn Abbas (ö. 68/687)'tan aktardığı tertipte,⁴⁵ İkrime (ö. 105/723)'den aktarılan tertipte,⁴⁶ Zühri (ö. 124/742),⁴⁷ İbn Vâkıd (ö. 207/822),⁴⁸ İbnu'n-Nedîm (ö. 326/938),⁴⁹ Hâzin (ö. 725/1324),⁵⁰ Zerkeşî (ö. 794/1392),⁵¹ ve Firuzâbâdî (ö. 816/1414)'nin⁵² ve aktarmış olduğu sûre tertibinde bu sûre beşinci sıraya konmuştur. Yakubî (ö. 292/905)'nin İbn Abbas (ö. 68/687)'tan,⁵³ Şehristânî (ö. 510/1116)'nin Mukâtil (ö. 150/767)'den⁵⁴ aktardığı tertipte; İbn Âşûr (ö. 1970),⁵⁵ İzzet Derveze (ö. 1984),⁵⁶ ed-Deyrezûrî (ö. 1984),⁵⁷ Hamidullah (ö. 2002),⁵⁸ Zeki Duman (ö. 2013),⁵⁹ Şaban Piriş⁶⁰ ve Hakkı Yılmaz⁶¹ tertiplerinde sûrenin altıncı sırada olması gerektiği ifade edilmiştir.

⁴³ Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb, Merkezi'l-Buhûs, Tahran, 2008, c. I, s. 19-23; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 195.

⁴⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-Esrâr*, I, s. 23-24.

⁴⁵ Muhammed b. Eyyub İbnu'd-Dureys, *Fedâilu'l-Kur'ân vemâ Unzile bi-Mekke vemâ Unzile bi'l-Medîne*, thk. Urve Bedîr, Dîmaşk, Dâru'l-Fikr, 1987, c. I, s. 33; Mahmud Ramyar, *Târîh-i Kur'ân*, Tahran, Müessesesi İntişârât-ı Emir Kebir, 1990, s. 332.

⁴⁶ Beyhâki, *Delâilu'n-Nubu'vve*, VII, s. 142-143.

⁴⁷ ez-Zühri, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî, Dâru İbn Affân, Kahire, 2008, s. 90-91.

⁴⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-Esrâr*, I, s. 24.

⁴⁹ Ebu'l-Ferec İbnu'n-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*, thk. Rıza Teceddüd, yy., Tahran, 1971, s. 29-30.

⁵⁰ Muhammed b. İbrahim el-Hâzin, *Tefsîru'l-Hâzin: Lubâbu't-Te'vîl fi Maâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, ty., c. I, s. 7-8.

⁵¹ Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Lübnan, 2006, s. 136-137.

⁵² Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali Bihâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. I, s. 101-102.

⁵³ Cafer b. Vehb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Leiden, Matbaatu Brill, 1883, c. II, s. 34-35.

⁵⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-Esrâr*, (Mukaddime) I, s. 23-24.

⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXX, s. 599; Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, V, s. 709.

⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 495.

⁵⁷ Deyrezûrî, *Tefsîru Beyâni'l-Maâni*, I, s. 120.

⁵⁸ Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, çev. Abdulaziz Hatip, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 607.

⁵⁹ Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak: Kur'ân'ı-Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2008, c. I, s. 85.

⁶⁰ Şaban Piriş, *Kur'an Yolu: İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, Arz Yayıncılık, Kayseri, ty., c. I, s. 165.

⁶¹ Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'an*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, c. I, s. 145.

2. Kronolojik tertiplerde çoğunlukla beş veya altıncı sıraya konulduğunu gördüğümüz bu sûreyi Muhammed Âbid el-Câbiri üçüncü sıraya koymayı uygun görmüştür.⁶² Câbiri'den başka hiçbir müellif nüzul tertibinde sûreyi bu kadar erken bir yere koymamıştır. Câbiri'nin sûreyi tertipte üçüncü sıraya koymuş olmasının ilk mesnedi bir rivayettir. Müfessirin mesnet edindiği fakat kaynağını zikretmediği rivayet İbn Abbas'a dayanmaktadır. Söz konusu rivayete göre otuz sekiz yaşında ses duyma ve ışık (ilahi nur) görmeye başlayan Hz. Peygamber (a.s) ilk vahiyden sonra da yaklaşık iki buçuk yıl bu hal üzeredir. Müddessir sûresinin inişi bu hali sona erdirmiş ve vahiy kesintisiz devam etmiştir. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (a.s) yedi yıl ışık görme ve ses işitme, sekiz yıl ise vahiy alma şeklinde toplam on beş yıl Mekke'de, on yıl da Medine'de ikamet etmiştir.⁶³ Câbirî'ye göre, Hz. Peygamber (a.s) ilk vahiy aldığı zaman kırk iki yaşında, kesintisiz vahiy başladığı zaman da kırk beş yaşındaydı.⁶⁴

Câbirî'nin kanaati her ne kadar yukarıda zikredilen minvaldeyse de kaynaklarda zikredilen rivayetler Câbiri'nin aktardığı rivayet ile mutabık değildir. İbn İshak (ö. 151/768)'ın Said b. Müseyyeb (ö. 97/715)'den aktardığı rivayete göre ilk vahiy Hz. Peygamber (a.s)'e kırk üç yaşında inmiş, on yıl Mekke'de, on yıl da Medine'de ikamet etmiştir.⁶⁵ Bir diğer rivayete göre ilk vahiy kırk yaşında inmiş, on üç yıl Mekke'de on yıl da Medine'de ikamet etmiştir.⁶⁶ İbn Hişam (ö. 218/833) Hz. Peygamber'in (a.s) kırk yaşında peygamber olarak gönderildiğini ifade eder.⁶⁷ İbn Sa'd (ö. 230/845), Hz. Peygamber'in (a.s) kırk yaşında iken kendisine ilk vahyin indiğini beyan etmiştir.⁶⁸ Buhari (ö. 256/869)'nin İbn Abbas (ö. 68/687) ve Aişe'den (ö. 58/677) aktardığı rivayetlerde Hz. Peygamber'e (a.s) Mekke'de on yıl vahiy indiği ve Medine'de de on yıl kaldığı ifade edilmiştir.⁶⁹

⁶² Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, I, s. 37-41.

⁶³ Câbirî, *Medhal İle'l-Kur'ân*, s. 104-105.

⁶⁴ Câbirî, *Medhal İle'l-Kur'ân*, s. 104.

⁶⁵ İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 178; Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, s. 290-293; Benzer bir kanaat için bkz; Buhârî, *es-Sahîh*, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.

⁶⁶ İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 178; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 263; İbn S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, s. 164; Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, s. 290-293.

⁶⁷ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 263.

⁶⁸ İbn S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, s. 164.

⁶⁹ Buhari, *es-Sahîh*, Fedailu'l-Kur'ân, 1.

Taberi (ö. 310/923), Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderildiği yaşa dair farklı rivayetlerin var olduğunu, fakat bu rivayetlerin kırk veya kırk üç konusunda ihtilaf ettiklerini ifade etmiştir. İbn Abbas (ö. 68/678) ve Enes b. Malik (ö. 93/712)'ten gelen dört farklı senede göre Hz. Peygamber'e kırk yaşında iken vahiy gelmiştir. İbn Abbas ve İkrime (ö. 104/725)'den mervi iki rivayette ise nübüvvet Hz. Peygamber'e (a.s) kırk yaşında iken gelmiş ve Mekke'de on üç sene kalmıştır. Hz. Peygamber'e (a.s) nübüvvetin kırk üç yaşında geldiğine dair ise iki rivayet zikredilmiştir. İbn Abbas ve İkrime'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber'e (a.s) nübüvvet kırk üç yaşında gelmiş ve Mekke'de on üç yıl ikamet etmiştir.⁷⁰ Görüldüğü üzere müelliflerin çoğu Hz. Peygamber'in ilk vahyi aldığı kırk yaşında olduğunu ifade etmişlerdir. Kırk yaşında iken kendisine vahyin inmeye başladığını ifade edenler, Mekke'de on yıl kaldığını beyan etmişlerdir. Kendisine vahyin kırk üç yaşında iken indiğini söyleyenlere göre Mekke'de on yıl ikamet etmiştir.

3. Câbiri'ye göre Alak sûresinin ilk beş ayetinden sonra takriben iki buçuk yıllık bir vahiy kesintisi olmuştur. Müfessire göre Tebbet sûresinin üçüncü sıraya konması amca-yeğen ilişkisinin kopmasına sebep olamayacak gibi görünebilir. Fakat ilk iki vahiy metni arasındaki takriben iki buçuk yıla tekabül eden zaman aralığının böyle bir sonuca vesile olabilecek kadar yeterli olduğu gözden kaçırılmamalıdır.⁷¹

Kanaatimizce, ilk ve ikinci vahiy metinleri arasındaki süre zarfında böyle bir sonucun meydana gelmesi mümkün olabilir. Fakat Câbiri'nin bu süreyi böyle bir çıkarım için delil olarak kullanması kendisini desteklemez, aksine onu nakzeder. Çünkü Câbiri, vahiy kesintisinin vuku bulduğu süre içerisinde Hz. Peygamber'in insanlara ne anlattığını veya neyi anlatabildiğini muğlak bırakmıştır. Ayrıca, hangi durum veya olaylara binaen Ebu Leheb ile Hz. Peygamber'in (a.s) ilişkisinin kopma seviyesine geldiğini izah etmemiştir. Şayet Müddessir sûresinin inişine kadar Hz. Peygamber (a.s) sadece sesler duymakta, halinin ne olduğunu bilmez bir durumda ve cinlenmiş olmaktan dolayı intihara kalkışmayı düşünmekte⁷² ve eşi dahi onun terk edildiğini düşünmeye başlamış ise⁷³

⁷⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, s. 290-293.

⁷¹ Câbirî, *Medhal İle'l-Kur'ân*, s. 105.

⁷² Mukâtil Müddessir sûresinin bidayetinde Hz. Peygamber'in (a.s) şeytanın gaptten kendisine seslendiğini düşündüğünü (لعل هذا شيطان يدعوني) ifade eder. Bkz; Mukâtil,

etrafındakilere ne anlatmış olabilir? Câbiri teklif ettiği sürenin makul olduğunu ifade etmekte haklı olabilir, fakat bu süre içerisinde Hz. Peygamber'in (a.s) durumunu netleştirmiş olması gerekir. Hz. Peygamber (a.s) kendi durumu hakkında bile kesin bir bilgiye sahip değilken, insanları davet etmiş ve tepki almış olmasını anlamlandırabilmek zordur.

Câbirî'nin ilk vahiy metninden sonraki kesintinin⁷⁴ süresine dair kanaatin de tavzih edilmesi gerekmektedir. Nitekim son dönem müfessirlerinden Muhammed Ebu Zehrâ (ö. 1974), Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (ö. 1978) ve Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984) vahiy esnasında iki buçuk-üç yıllık bir kesintinin hikmete muarız olduğunu beyan etmişlerdir.⁷⁵ Muhammed Ebû Zehra, bu konudaki rivâyetleri değerlendirdikten sonra fetret-i vahyin müddetini üç yıl olarak bildiren rivayetleri: "Allah'ın seçtiği kulu bu kadar uzun süre sıkıntıda bırakmayacağı" kanaatiyle makbul bulmadığını ve bu müddetin ancak beş ay civarında olabileceğini belirtir. Zira bu kadar uzun sürelik bir kesinti nihayetinde beşer olan Hz. Peygamber'i (a.s) de sıkıntıya sokar.⁷⁶ İzzet Derveze de vahyin kesilme süresinin üç yıl olduğuna dair rivayetin sahih olamayacağını ifade eder. Gerçekten böyle olsaydı, bu, davet sürecinin dışındaki bir zaman olmuş olurdu. Şayet vahyin üç yıla yakın kesildiği kabul edilecek olursa, bu durumun, daveti kabul eden ve Hz. Peygamber'in (a.s) etrafında kenetlenen ihlaslı

Tefsîru Mukâtil, III, s. 413-414; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, s. 204; Muhammed Abdulkhak İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, c. V, s. 346; Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XIV, s. 622; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I, s. 352-353.

⁷² el-Hicr, 15/6.

⁷³ Câbirî, *Medhal İle'l-Kur'ân*, s. 105-106.

⁷⁴ İlk ve ikinci vahiy metinleri arasında bir süre vahyin kesildiği belirtilmiştir. Literatürde bu aralığa "fetret-i vahiy" denir. Fetret-i vahyin süresi 3 gün ile 3 yıl arasında değişmektedir. Ayrıntı için bkz; Zührî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, s. 45; Buhârî, es-Sahîh, "Bed'ü'l-Vahy", 3; Tayâlisî, *Müsned*, III, s. 266; Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, s. 303; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, s. 402; Abdurrezzak, *Tefsîr*, II, s. 327; Ebu İshak es-Salebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Muhammed bin Âşûr, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2002, c. X, s. 67; Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, s. 108; Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuuvve*, II, s. 155, 157; Ebu Nuaym, *Delâilu'n-Nubuuvve*, thk. Muhammed Ravvâs, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986, c. I, s. 216.

⁷⁵ Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 2000-2002, c. I, s. 31.

⁷⁶ Muhammed Ebu Zehra, *Hâtemu'n-Nebiyîn*, thk. İbrahim el-Ensârî, el-Mu'temer li's-Sîre, Katar, 1400, c. I, s. 311-312.

müminlerin nefsinde bile endişe ve hatta şüphe meydana getirmesi mümkündür.⁷⁷ Vahyin ilk döneminde vuku bulan bu sürenin ne kadarlık bir zamana tekabül ettiğini nüzul sürecindeki benzer olaylarla kıyaslayarak bulabileceğimizi ifade etmek isteriz. Dolayısıyla bu süre, Hz. Peygamber'in (a.s) ve sahabenin vahye fazlasıyla ihtiyaç duyduğu zamanlar olan "ifk hadisesi"⁷⁸ ve "savaştan geri kalanların durumunda"⁷⁹ olduğu üzere bir ay/kırk günlük bir süre olabilir.⁸⁰

Kanaatimizce, Hz. Peygamber'in (a.s) amcası ile ilişkisi ilk vahiy metninin indiği erken dönemde başlamış olmalıdır. Peygamberler de beşer oldukları için, normal bir insan gibi önemli bir durumunu/sırrını önce en yakınlarına açması kadar tabii bir durum olamaz.⁸¹ Ayrıca kaynaklardan öğrendiğimize göre Ebu Leheb Hz. Peygamber'in (a.s) yakın komşusudur⁸² ve henüz tebliğe başladığı dönemlerde Ebu Leheb'in oğlu Utbe ile Uteybe Hz. Peygamber'in (a.s) kızları Rukiyye ve Ümmü Gülsüm ile evlidirler.⁸³ Amcalık, dünürlük ve komşuluk bağları münasebetiyle, Hz. Peygamber (a.s) tebliğin ilk aşamalarında amcasına da durumunu açmış, fakat destekleneceğini ümit ettiği amcasından

⁷⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, I, 495-496.

⁷⁸ Beni Mustalık Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe'ye bir iftirada bulunmuş, Hz. Aişe'nin masum olduğuna dair ayetler (en-Nûr, 24/11-20) 37 gün sonra inmiştir. Bkz; Mustafa Çağırıcı, "İfk Hadisesi", *DİA*, c. 21, İstanbul, 2000, s. 507-509; Recep Erkocaaslan, *Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarından Beni Mustalık Gazvesi ve İfk Olayı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2008, s. 50-54.

⁷⁹ Tebük savaşına katılmayan samimi müslümanların affedildiğine dair ayetler (et-Tevbe, 9/118) takriben bir ay sonra indirilmiştir. Bkz; Casim Avcı, "Tebük Gazvesi", *DİA*, c. 40, İstanbul, 2011, s. 228-230; Mahmut Öztürk, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Tebük Gazvesine Katılmayan Mü'minlere Uygulanan Yaptırımların Tahlili", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 1, Diyarbakır, 2009, s. 103-105.

⁸⁰ Fetret-i vahiy konusunu ele alan müelliflerden bazıları bizim kanaatimize benzer bir görüşü benimsemişler ve bu sürenin kırk gün-iki ay arasına tekabül eden bir süre olabileceğini ifade etmişlerdir. Bkz; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, s. 402; Abdurrezzak, *Tefsîr*, II, s. 327; Ebu İshak es-Salebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, X, s. 67; Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, s. 108; Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuuvve*, II, s. 155, 157; Meydânî, *Meâricu't-Tefekkür*, I, s. 31.

⁸¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nübüvvetü ve'l-Enbiyâ*, Mektebetü'l-Ğazâlî, Dimaşk, 1985, s. 29.

⁸² Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, s. 131.

⁸³ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, s. 131.

⁸³ Alâuddin İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Kerim el-Fakîy, Dâru İbn Haldun, İskenderiye, ty., s. 65; Montgomery Watt, "Abu Lahab", *İA*, c. 1, EJ Brill, 1986, s. 136-137; Mehmet Ali Kapar, "Ebu Leheb", *DİA*, c. 10, İstanbul, 1994, s. 178-179.

zamanla düşmanlık görmüştür.⁸⁴ Vahyin ilerleyen safhalarında Hz. Peygamber'e (a.s) izleyeceği tebliğ metodunun yakın akrabalar suretiyle devam etmesi gerektiği söylenince, Hz. Peygamber'in önce en yakın akrabalarını bir yerde topladığı; Safa tepesinde insanlara hitap edilmesi olayının en yakın akrabalarla yapılan bu toplantılardan sonra vuku bulduğu ifade edilmiştir.⁸⁵

Hem insani ilişkiler, hem de dönemin sosyal şartları bağlamında Hz. Peygamber (a.s)'in Ebu Leheb ile ilişkisinin zikredildiği üzere, erken bir zamanda vaki olması gerekir. Meseleye asabiyet gibi bir olguyu da katacak olursak, kanaatimizin haklılığı tebarüz etmiş olacaktır. Kendisine iman etmediği halde⁸⁶ Hz. Peygamber'in (a.s) amcalarının asabiyet sebebiyle onu desteklediğini rivayetlerden öğrenmekteyiz.⁸⁷ Böylesi bir durumda eğer Hz. Peygamber (a.s)'e tebliğe yakın akrabalarından başlaması söylenmişse, öncelikle kendisine birinci dereceden yakınlığı olan amcaları ile başlamış olması, daha sonra da Safâ tepesinde Hâşimoğulları, Muttaliboğulları, Fihroğulları... vb. kabilelere hitap etmesi gerekir. Önce uzak akrabalarından başlamaktansa en yakınlarından başlaması daha makuldür. Bu durumda da, Ebu Leheb'in Hz. Peygamber ile ilişkisi erken dönemde başlamış, düşmanlıkları ise zamanla meydana gelmiş olabilir. Onun daha önceden Hz. Peygamber (a.s)'den söz konusu şeyleri duymuş olması ve Hz. Peygamber (a.s)'e yanlış bir iş yaptığını söylemesi daha münasiptir. Hz. Peygamber (a.s)'in davranışının bu minval üzere olması gerekir. Zira Mekke'nin en güçlü

⁸⁴ Ayrıntılı bigi için bkz; Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, II, s. 35-39; Kapar, "Ebu Leheb", s. 178-179.

⁸⁵ İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, s. 205; Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, s. 118; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993, c. I, s. 89-90; Kapar, "Ebu Leheb", s. 179.

⁸⁶ Hz. Peygamber'i (a.s) çocukluğundan risaletinin Mekke döneminin neredeyse sonuna kadar koruyan amcası Ebu Talip ona iman etmemiştir. Bkz; Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebu Talib", *DİA*, c. 10, İstanbul, 1994, s. 237-238.

⁸⁷ Ebu Talib'in vefatından sonra kabilenin reisliğine gelen Ebu Leheb'in asabiyetin zorunlulukları sebebiyle bir süre Hz. Peygamber'i desteklediği; bir süre sonra Lat, Menat ve Uzza'ya hakaret ettiği bahane ederek bu himayeyi kaldırdığı ifade edilmiştir. Bkz; Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, s. 121-122; Apak, *Asabiyet*, s. 73-74; Emine Öztürk, *Hz. Muhammed'in Tebliğ Mücadelesinde Taif Yolculuğu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 2010, s. 31-33.

sosyal yapısı olan “Hilfu’l-Fudul”a gençlik yıllarında katılmış olan⁸⁸ ve dolayısıyla Arap toplumunun sosyal yapısını bilen⁸⁹ bir insan olarak, Hz. Peygamber (a.s)’in bu durumdan başka bir şekilde davranmış olması makul değildir.

4. Câbirî’nin Tebbet sûresini üçüncü sıraya yerleştirmesine mesnet edindiği bir diğer husus, Duhâ sûresinin sebab-i nüzûlleri olarak zikredilen rivayetlerdir. Müellif söz konusu sûrenin indiği dönemde Ebu Leheb’in karısının da eleştirilmesi üzerine kadının vahyin kesilmesini fırsat bilerek; “Rabbin seni terk etmiş olmalı” dediğini ve zamansal olarak bu rivayetlerin tümünün birbirine yakın ve tutarlı olduğunu ifade eder.⁹⁰ Bizce müfessirin bu düşüncesi isabetli değildir. Müfessirin kanaatinde yanılmış olmasına, dolayısıyla da Tebbet sûresinin üçüncü vahiy metni olmasına dair birkaç açıdan eleştiri yapmak mümkündür. Bu eleştiriler şöylece sıralanabilir:

a. Sûreyi üçüncü sıraya koyan Câbirî’nin kendi usulüyle bir çelişkisi vardır. Çünkü Mekkî dönemi altı merhaleye ayıran Câbirî, ilk merhaleyi nübüvvet, rububiyet ve uluhiyet merhalesi olarak değerlendirmiş; bu ilk merhaleyi de kendi içerisinde iki döneme ayırmıştır. İlk dönemde gelen ayetlerin de; “*Yaratan Rabb’inin adıyla oku*”⁹¹, “*Ey örtüsüne bürünen*”⁹², “*Rabb’in seni terk etmedi...*”⁹³, “*Senin göğsünü genişletmedik mi?*”⁹⁴ gibi direkt Hz. Peygamber (a.s)’e hitap eden metinler olduğu görüşündedir.⁹⁵ Bu durumda bu sûre muhteva ve üslup itibarıyla ilk dönemde olabilecek bir sûre değildir.

b. Câbirî’nin delil olarak kullandığı rivayetlerde problem vardır. Öncelikle Ebu Leheb’in karısının; “Rabbin seni terk etmiş olmalı” rivayetini ele alalım. Bu rivayet, Duhâ sûresindeki “*Rabb’in seni terk etmedi...*”⁹⁶ ayetinin sebebi nüzûlü olarak zikredilmektedir.⁹⁷ Bu rivayet

⁸⁸ Bkz.: Muhammed Hamidullah, “Hilfû’l-Fudûl”, DİA, c. 18, İstanbul, 1998, s. 31-32; Hz. Peygamber’in bu oluşuma yirmi veya (makul olan kabulle) otuz beş yaşında katıldığı ifade edilmiştir.

⁸⁹ Derveze, Hz. Muhammed’in Hayatı, II, s. 35-39.

⁹⁰ Câbirî, *Medhal İle’l-Kur’ân*, s. 105-106.

⁹¹ el-A’lak, 96/1.

⁹² el-Müddessir, 74/1.

⁹³ ed-Duhâ, 93/3.

⁹⁴ el-İnşirâh, 94/1.

⁹⁵ Câbirî, *Medhal İle’l-Kur’ân*, s. 251; Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân*, I, s. 23.

⁹⁶ ed-Duhâ, 93/3.

Buhârî’de iki şekilde geçmektedir. Her iki rivayette de kim olduğu bilinmeyen bir kadın Hz. Peygamber’e gelir ve farklı ifadeler kullanır. İlk rivayete göre, hastalığından dolayı iki veya üç gün (gece ibadetine) kalkamayan Hz. Peygamber’e (a.s) kadın: “Ey Muhammed! İki veya üç gündür şeytanını yanında göremiyorum, seni terk etmiş olmalı”;⁹⁸ ikinci rivayette ise: “Ey Allah’ın Rasulü! Arkadaşının seni terk ettiğini görüyorum,” der.⁹⁹

Ümmü Cemil¹⁰⁰ veya Hz. Peygamber’in ailesinden¹⁰¹ (Hz. Hatice)¹⁰² olduğu ifade edilen bu kadının rivayetlerinde işkal vardır. Çünkü ikinci rivayetteki ifadeyi Ümmü Cemil’in kullanmış olması makul değildir. Zira bu durumda Ümmü Cemil’in Hz. Peygamber’in elçiliğini kabul etmiş olması gerekir ki, böyle bir durum söz konusu olamaz. Tavzih edilmesi gereken bir diğer husus, sözü geçen kadının (şayet Câbirî’nin ifade ettiği üzere Ümmü Cemil ise) Hz. Peygamber’in iki-üç gün kalkmadığını görünce O’nun (a.s) Rabbi tarafından terk edilmiş olmasını beyan etmesidir. Üç gün ibadete kalkamamayı, Rabb tarafından terk edilmiş olmaya hamledebilmek, anlaşılması güç bir durumdur. Zira bu rivayete göre her gece bir buluşmadan veya vahiyden söz edebilmemiz gerekir. Şayet üç günlük kesintiyi bir terk edilme olarak kabul edecek olursak, bu durumda her gün-veya üç günde bir- vahiy inmesini kabul etmemiz gerekir ki bunu iddia edebilmek gerçekten zordur.

c. Öncelikle Tebbet sûresini üçüncü sıraya koyan Câbirî’ye ve bilahare Tebbet sûresini beşinci sırada inen sûre olarak kabul eden müfessirlerin kanaatine, Arap toplumunda önemli bir etkinliği olan asabiyet açısından bir eleştirimiz olacaktır.

İbn Haldun (ö. 808/1406) Mukaddime isimli eserinde asabiyetin Araplar nezdindeki değerini ve etkisini epey bir yekun tutan bölümler

⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, s. 529; Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn: Tefsîru’l-Mâverdî*, thk. Abdulsûd bin Abdurrahîm, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. VI, s. 304; Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Hişam Semir, Riyad, Dâru Alemî’l-Kutub, ty., c. XX, s. 118; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, c. XV, s. 523.

⁹⁸ Buhârî, *es-Sahîh*, Kitâbu’t-Tefsîr, 93; Müslim, *es-Sahîh*, Kitabu’l-Cihad ve’s-Siyer, 115; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, s. 485; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ân*, VIII, s. 423-424.

⁹⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, Kitâbu’t-Tefsîr, 93; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, s. 486.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, s. 485; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ân*, VIII, s. 423-424.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, s. 485.

¹⁰² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, s. 486; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ân*, VIII, s. 424; Duman, *Beyânu’l-Hak*, I, s. 117.

halinde ele almıştır. Biz, müellifin ifadelerini bir cümle halinde ifade edecek olursak, asabiyet bağlarının ne denli güçlü ve etkin olduğunu ifade etmiş olabiliriz. Şöyle ki: “bir toplumun hakimiyet kurabilmesi, kendisini savunabilmesi ve hayatta kalabilmesi, ancak bir kişinin diğerlerinin yerine kendisinin ölmeyi isteyeceği asabiyet ile mümkündür.”¹⁰³

Derveze de asabiyetin Arap toplumunda çok derin bağlar oluşturduğunu ifade etmiş, asabiyetin etkinliğini şöyle dile getirmiştir: “Sosyal birliğin en küçük birimi olan boy ve yakın akrabalıktan müteşekkil asabiyet, ortak savunma ve dayanışma gibi sebeplere müteallikti. Öyle bir bağ vardı ki, bir kimse haklı veya haksız olsun akraba veya soydaşlarının hakkını savunmak, onun öcünü almak zorundaydı. Haşimoğulları ve Muttaliboğullarından çok büyük bir kesim, atalarının dininde oldukları halde, pratikte Hz. Peygamber’e (a.s) yardım ediyorlardı. Birçok ismin Habeşistan’a hicret etmek zorunda kaldığı dönemde Hz. Peygamber’in gitmemesinde bu bağlar rol oynamıştır.¹⁰⁴ Asabiyet bağları toplumda o kadar yer edinmiştir ki, hicri üçüncü asra kadar bu bağların tarihsel olaylarda ciddi rol oynadığını görebilmek mümkündür.¹⁰⁵ Nübüvvetin son yıllarına tekabül eden ayetlerde bile, müminlerin asabiyet bağlarının etkisinde kalmamaları gerektiğine dair ayetlerin indiğini görebilmekteyiz.”¹⁰⁶ Hicri dokuzuncu yılda inen bir ayet zikrettiğimiz hususu şöyle dile getirmiştir: “*Ey iman*

¹⁰³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Ankara, 2004, c. I, s. 215-235.

¹⁰⁴ Derveze, İbn Hişam ve İbn Sa’d’dan bir rivayet aktarmıştır. Söz konusu rivayete göre Hz. Peygamber’in (a.s) amcası Ebu Leheb, Hz. Peygamber’e (a.s) Ebu Talib hayatta iken nasıl yaşadıysa öylece yaşamaya devam etmesini söyler ve ölümüne kadar O’nu savunacağına dair yemin eder. Bu rivayetlerin sıhhatinin şüpheli olduğunu vurgulayan Derveze, yine de Araplar nezdindeki kabilecilik konusunda ip ucu verdiğini ekler. Bkz.: Derveze, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, s. 166. Söz konusu rivayetler için bkz; İbn Hişam, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, II, s. 332) ve İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, I, s. 195.

¹⁰⁵ Derveze, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, s. 163.

¹⁰⁶ Derveze, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, s. 163-191. Asabiyet, Hz. Peygamber’den sonra bilhassa hilafet başta olmak üzere, sonraki siyasi olayların, (dolayısıyla kelami bir çok problemin) müsebbibi olmuştur. Bkz; Apak, *Asabiyet*, s. 36 vd; Muhammed Âbid el-Câbirî, *İslam’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 649-655; İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 27-34; Nihat Uzun, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008, s. 61-65; Mehmed Said Hatiboğlu, “İslâm’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, Ankara, 1978, s. 159-160.

*edenler! Eğer imana karşı küfrü tercih edip seviyorlarsa, babalarımızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte zulme sapanlar onlardır.”*¹⁰⁷

Kaynaklar, Ebu Süfyan'ın kız kardeşi ve Ebu Leheb'in eşi olan Ümmü Cemil'in Hz. Peygamber'e (a.s) olan düşmanlığının altında yatan sebebin de asabiyet olduğunu; tek başına düşmanlıkla yetinmeyen bu kadının kocası Ebu Leheb'i de provoke ettiğini ifade ederler.¹⁰⁸ Muhtemelen Ebu Leheb'in Haşimoğulları içerisinde Hz. Peygamber'i (a.s) desteklemeyen tek kişi olması ve Kur'an'ın sadece onu değil de karısını da kötü bir şekilde anmış olması, kadının bu yöndeki rolüne vurgu yapmak içindir.¹⁰⁹

Zikredilenlere binaen, Kur'an'ın, toplumda çok büyük etkisi olan böyle bir yapıyı bir anda ortadan kaldıracak mahiyette ve muhaliflere malzeme verecek bir şekilde amca-yeğen ilişkisini ilk dönemde (bilhassa üçüncü vahiy metniyle) koparmasının makul olmadığını ifade etmek isteriz. Kur'an, yanlış inanca sahip olmalarına rağmen Ehl-i Kitab'ı ilk vahiy metinlerinde müminlerle yan yana¹¹⁰ ve onları destekleyici bir üslupla¹¹¹ anıyor olduğu halde, sonraki dönemlerde onları eleştirmiş ve yanlışlarını ifade etmiştir.¹¹² Bu durumda, toplumun sosyal hayatında etkin rolü olan bir olguyu Kur'an'ın dikkate almayacağını ifade etmek doğru değildir.

Düşmanlıkta sınır tanımayan bir isim de olsa, amcası Ebu Leheb ile ilişkilerin koparılması anlamına gelen bu sûrenin en azından Kâfirun sûresi ve benzeri sûrelerin indiği ikinci dönemin ortalarında olması daha uygundur.¹¹³ Kaynakların ifadesine göre Mekke'nin ileri gelenleri Kâfirun sûresi inmeden önce Hz. Peygamber (a.s)'i amcası Ebu Talib vasıtasıyla ikna etme çabası içerisindedirler. Fakat Kâfirûn sûresi

¹⁰⁷ et-Tevbe, 9/23; Benzer ayetler için bkz: el-Enfal, 8/62, 63, 73; et-Tevbe, 9/71, el-Mucadile, 58/22.

¹⁰⁸ Câbiri, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 160-161; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. I, s. 495-496; Apak, *Asabiyet*, s. 73-74.

¹⁰⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. I, s. 495-496; Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. II, s. 35-39.

¹¹⁰ el-Müddessir, 74/31; el-Ankebût, 29/46.

¹¹¹ er-Rûm, 30/1-5.

¹¹² el-Mâide, 5/71-76; Âli İmran, 3/67-72; el-Bakara, 2/132-136.

¹¹³ Benzeri bir değerlendirme için bkz; Mustafa İslamoğlu, *Nüzul Strasına Göre Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 70.

kâfirlerin sulh ümitlerini tamamen bitirmiştir.¹¹⁴ Bu sûrenin nüzûlü de takriben bisetin üçüncü yılına tekabül etmektedir.¹¹⁵ Kanaatimizce, Tebbet sûresi Kur'ân'ın Hz. Peygamber (a.s) ve müminlere karşı düşmanlıklarını izhar etmeye başlayan Velid b. Muğire ve benzerlerini açıkça zemmettiği¹¹⁶ dönemde inmiş olmalıdır. Bu dönem de takriben ikinci yılın sonu, üçüncü yılın başlarıdır.

Sonuç

Klasik kaynaklar Hz. Peygamber'in (a.s) risalet görevinin ilk döneminde tebliği gizli olarak yaptığını, takriben üç yıllık bir süreden sonra ise aleni davete geçtiğini ifade etmişlerdir. Şuarâ sûresindeki: "Yakın akrabaları uyar" ayetinin alenî daveti başlattığı, bu emir üzerine de Hz. Peygamber'in (a.s) Safa tepesinde peygamberliğini açıkça ilan ettiği ifade edilmiştir. Bu olay esnasında orada bulunan Ebu Leheb'in Hz. Peygamber'e (a.s) hakaret ederek ona küstahlık yapmasının üzerine de bu sûrenin inmiş olduğu zikredilmiştir.

Kronolojik tefsir çalışması yapan müfessirlerden Muhammed İzzet Derveze ve Muhammed Âbid el-Câbirî tebliğin hiç bir döneminde gizliliğin olmadığını beyan etmişlerdir. Derveze'ye göre gizli davet olarak telakki edilen dönem, dönemin sosyal şartlarını iyi okuyan Hz. Peygamber'in (a.s) almış olduğu bazı tedbirlerden müteşekkil dönemdir. Câbirî'ye göre Şuarâ sûresindeki ilgili ayet Hz. Peygamber'e metodunu değiştirmesini ve tebliği Mekke dışına taşımaya emretmiştir. Söz konusu müfessirlerin ortak kanaatine göre Tebbet sûresi ile Şuarâ sûresinin üslubu ve muhtevası bir birinden farklıdır. Bu sureler birbirinden farklı zamanlarda inmiş olmalıdır. Biri bisetin ilk yılında, diğeri dördüncü yılında inmiş olmalıdır.

Klasik kaynaklarımızın neredeyse tümü Tebbet sûresini ilk inen vahiy metinleri arasında beş veya altıncı sıraya koymuştur. Müfessir Câbirî ise fetreti vahiyden sonra inen vahiy metinleri arasında üçüncü

¹¹⁴ Ebu'l-Hasan el-Vâhidî, *Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kutubi'l-Cedide, 1969, s. 505; Vâhidî, *el-Vasît*, IV, s. 565.

¹¹⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 70.

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. XXIII, s. 156-158; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, X, 634; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, c. VI, s. 181-182; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VIII, s. 190-191; Ayrıca bkz; İbn İshak, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, s. 198; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, s. 6-7; Ebu'l-Hasan es-Suheyli, *Raodu'l-Unuf*, thk. Seyyid eş-Şûrî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, ty., c. II, s. 129-130.

sıraya koymayı uygun görmüştür. Müfessire göre ilk ve ikinci vahiy metni arasında iki buçuk yıllık vahiy kesintisi vuku bulmuştur. Bu kesinti süresinin de amca yeğen ilişkisinin kopması için makul bir süre olabileceğini söylemiştir. Kanaatimizce, ilk ve ikinci vahiy metinleri arasındaki süre zarfında böyle bir sonucun meydana gelmesi mümkün olabilir. Fakat Câbirî bu süre zarfında Hz. Peygamber'in ses duyma/ışık görme dönemi olduğunu, Müddessir sûresinin de kesintisiz vahiy başlattığını söylemiştir. Şayet Hz. Peygamber (a.s) bu dönemde kendi durumunun mahiyetini netleştirememişse (Câbirî'ye göre durum böyledir) etrafına, özellikle de amcasına neyi söyleyip ilişkisini koparabilmiş olabilir?

Kanaatimizce, Hz. Peygamber'in (a.s) bisetin başlangıcından itibaren tebliğ yakın akrabasından başlaması, hem beşeri yönden, hem de dönemin sosyal şartları açısından en uygun olanıdır. Çünkü akrabasının/kabilesinin desteklemediği bir kişinin o toplumda barınabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in akraba davetini rivayetlerde ifade edildiği gibi nübüvvetin üçüncü yılında değil, daha önce başlatmış olması gerekir. Amcası Ebu Leheb ve benzeri yakın akrabaları ile ilişkisinin de yine çok erken dönemlerde vaki olması gerekir. İlk ve ikinci vahiy metinleri arasında vuku bulan kesintinin süresinin de iki-üç yıl olması makul görünmemektedir. Zira bu süre, sadece ilk müminleri değil, nihayetinde insan olan Hz. Peygamber (a.s)'i de psikolojik olarak etkiler.

Hz. Peygamber'in amcası Ebu Leheb ile ilişkilerin koparılması anlamına gelen bu sûrenin en azından Kâfirun sûresi ve benzeri sûrelerin indiği ikinci dönemin ortalarında olması daha uygundur. Kâfirun sûresi, kâfirlerin sulh ümitlerini kaybettikleri bir döneme; nüzûlü de takriben bisetin üçüncü yılına tekabül etmektedir. Kâfirûn sûresinin öncesine kadar Mekke'nin ileri gelenlerinin Hz. Peygamber (a.s)'i amcası Ebu Talib vasıtasıyla ikna etmeye çalıştıklarını biliyoruz. Fakat Kâfirûn sûresi bu ümitleri tamamen sona erdirmiştir. Bu durumda da, Tebbet sûresi Kur'ân'ın Hz. Peygamber (a.s) ve müminlere karşı düşmanlıklarını izhar etmeye başlayan Velid b. Muğire ve benzerlerini açıkça zemmettiği dönemde inmiş olmalıdır. Bu dönem de takriben ikinci yılın sonu, üçüncü yılın başlarıdır.

Kaynakça

- Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2004.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.
- Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1996.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Delâilu'n-Nübüvve ve Marifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa'*, thk. Abdulmuti Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1988.
- Bozkurt, Nebi, "Himaye", *DİA*, c. 18, İstanbul, 1998.
-, "Eman", *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail; *Sahîhu'l-Buhârî*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad.
- Câbiri, Fehmü'l-Kur'ânî'l-Hakîm: et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebe Tertîbî'n-Nüzûl, Merkezi Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, Beyrut, 2008.
-, *Medhal ile'l-Kur'ân: el-Cüz'ül-Evvel fi't-T'arifi bi'l-Kur'ân*, Merkezi Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, Beyrut, 2001.
-, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Çağırıcı, Mustafa, "İfk Hadisesi", *DİA*, c. 21, İstanbul, 2000.
- Çalışkan, İsmail; *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- Dihlevî, Veliyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cil, Beyrut, 2005.
- Duman, Zeki, *Beyânu'l-Hak: Kur'ân'ı-Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2008.
- Ebu Nuaym, *Delâilu'n-Nubuvve*, thk. Muhammed Ravvâs, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986.
- Erkocaaslan, Recep, Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarından Beni Mustalık Gazvesi ve İfk Olayı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2008.
- Ferrâ, Ebu Zekeriya, *Maâni'l-Kur'an li'l-Ferrâ*, thk. Ahmed Yusuf Necâtî, Daru'l-Mısriyye Li't-Te'lif, Mısır, ty.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ebu Talib", *DİA*, c. X, İstanbul, 1994.

- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevî't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali Bihâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Hamidullah, Muhammed, "Hilfû'l-Fudûl", *DİA*, c. 18, İstanbul, 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an*, çev. Abdulaziz Hatip, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, Ankara, 1978.
- Hâzin, Muhammed b. İbrahim, *Tefsîru'l-Hâzin: Lubâbu't-Te'vîl fi Maâni't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, ty.
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer, *ed-Dürer fi'l-Meğazî ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Maârif, Beyrut, 1982.
- İbn Atiyye, Muhammed Abdulhak, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselam Abduşşâfî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Cüzeyy, Muhammed bin Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, yy., Ankara, 2004.
- İbn Hibbân, Alâuddîn, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Kerim el-Fakîy, Dâru İbn Haldun, İskenderiye, ty.
- İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmûrî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye, Lübnan, 1997.
-, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Muhammed es-Sellâme, Dâru Tayyibe Li'n-Neşr, Riyâd, 1997.
- İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, eş-Şirketu'd-Düveliyye li't-Tab, Kahire, 2001.
- İbnu'd-Dureys, Muhammed b. Eyyub, *Fedâilu'l-Kur'ân vemâ Unzile bi-Mekke vemâ Unzile bi'l-Medine*, thk. Urve Bedîr, Dımaşk, Dâru'l-Fikr, 1987.
- İbnu'l-Esîr, Muhammed İzzeddîn, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, thk. Sayyeb el-Keramî, Beytu'l-Efkari'd-Düveliyye, Beyrut, ty.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran, 1971.
- İslamoğlu, Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.

- Kapar, Mehmet Ali, "Ebu Leheb", DİA, c. 10, İstanbul, 1994.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri; *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, III. bs., Ankara, 2007.
- Kilinçli, Sami, *Mekkî Sûrelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitapla İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed; *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Hişam Semir, Dâru Alemi'l-Kutub, Riyad, ty.
- Makrîzî, Abdulkâdir, *İmtau'l-Esmâ Bima Li'n-Nebiyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvali ve'l-Hafadati ve'l-Metâ'*, thk. Abdulhamid en-Nemîsî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Mâtûrîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basillûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Mâverdî, Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Abdulkâsûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Merâğî, Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatu Mustafa el-Halebî, Mısır, 1946.
- Meydânî, Abdurrahman Habenneke, *Meâricu't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 2002.
- Mubârekfûrî Safiyyurrahman, *er-Rahîku'l-Mahtûm*, Vizâratu'l-Evkaf ve's-Şuûnu'l-İslâmî, Katar, 2007.
-, *İnneke lea'lâ Hulukin 'Azîm*, Mektebetu Kunûzi'l-Marife, Ürdün, 2006.
- Muhammed Ebu Zehra, *Hâtemu'n-Nebiyîn*, thk. İbrahim el-Ensârî, el-Mu'temer li's-Sîre, Katar, 1400.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru'l-Hadis, Beyrut, 1991.
- Önkal, Ahmet, *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2012.
-, "Civâr", DİA, c. 9, İstanbul, 1993.
- Öztürk, Emine; *Hiz. Muhammed'in Tebliğ Mücadelesinde Taif Yolculuğu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Öztürk, Levent; "İslam'ın Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, sayı: 1, Sakarya, 2001.

- Öztürk, Mahmut, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Tebük Gazvesine Katılmayan Mü’minlere Uygulanan Yaptırımların Tahlili”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 1, Diyarbakır, 2009.
- Piriş, Şaban, *Kur’an Yolu: İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, Arz Yayıncılık, Kayseri, ty.
- Ramyar, Mahmud, *Târîh-i Kur’ân*, Müessesesi İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1990.
- Sa’lebî, Ebu İshak, *el-Keşf ve’l-Beyân*, thk. Muhammed bin Âşûr, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *en-Nübüvvetu ve’l-Enbiyâ*, Mektebetu’l-Ğazâlî, Dımaşk, 1985.
- Suheyli, Ebu’l-Hasan, *Ravdu’l-Unuf*, thk. Seyyid eş-Şûrî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnan, ty.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim, *Mefâtîhu’l-Esrâr ve Mesâbîhu’l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb, Merkezu’l-Buhûs, Tahran, 2008.
- Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî,, Merkezu’l-Buhûs ve’l-Dirâsâtî’l-Arabiye, Kahire, 2001.
- Tayâlisî, Ebu Dâvud, *Müsnedu Ebu Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Beyrut, 1999.
- Uzun, Nihat, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.
- Vâhidî, Ebu’l-Hasan, *Esbâbu Nuzûli’l-Kur’ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru’l-Kutubi’l-Cedide, Beyrut, 1969.
- Watt, Montgomery, “Abu Lahab”, İA, c. 1, EJ Brill, 1986.
- Ya’kûbî, Cafer b. Vehb, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, Leiden, Matbaatu Brill, 1883.
- Yılmaz, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu’l-Kur’an*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- Zeccâc, Ebu İshak, *Maâni’l-Kur’ân ve İrâbuhû*, thk. Abdulcelil Şulbî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1988.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîli ve Uyûni’l-Ekvali fi Vucûhi’t-Te’vîl*, thk. Adil Abdulmevcud, Mektebetu’l-Abikan, Riyad, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddîn, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Ebu’l Fadl ed-Dimyâtî, Dâru’l-Hadîs, Lübnan, 2006.

Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1971.

Zührî, İbn Şihâb, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l- Kur'ân*, thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî, Dâru İbn Affân, Kahire, 2008.